

STANISŁAW RUSSOCKI (Warszawa)

Z badań nad statutami książąt mazowieckich z XIV i XV wieku

1. Zbiory statutów i ich charakterystyka. Stan dotychczasowych badań i najważniejsze postulaty badawcze. 2. Analiza poszczególnych statutów pod kątem widzenia zmian jakie do nich wprowadzają poszczególne redakcje. 3. Wnioski ogólne. Próba ustalenia filiacji poszczególnych przekazów. Postulaty w sprawie przyszłej publikacji statutów.

1.

Wydawane od końca XIV, poprzez cały wiek XV i początek XVI statuty książąt mazowieckich należą obok zbiorów prawa zwyczajowego, Metryki Mazowieckiej oraz ksiąg sądowych ziemskich, do podstawowych źródeł dla poznania panujących na Mazowszu stosunków społecznych i prawnych w okresie jego niezależności od państwa polskiego.

Statuty te, wydawane częściowo dla całego Mazowsza¹, częściowo zaś dla jego poszczególnych części, zachodniej — plockiej, oraz wschodniej — czersko-warszawskiej, były następnie w ciągu wieków XV i XVI łączone w osobne zbiory, których parę przetrwało do naszych czasów.

Za najstarszy spośród tych zbiorów będzie można uznać po badaniach przeprowadzonych przez Balzera² tzw. Statut Panów Rady ks. Ziemiowita IV plockiego z roku 1421. Jest to kompilacja przepisów zaczerpniętych w pierwszym rzędzie z różnych statutów wydawanych w dzielnicę czersko-warszawskiej, jednakże bez podania źródła skąd zostały one wzięte. Znany jest ten tekst z publikacji Helcla³, który oparł się na rękopisach Działyńskich V i Sierakowskiego IV. Znajdował się on również w zaginionym dzisiaj

¹ Por. statuty z lat 1377, 1426, 1452 i 1453 (błoński).

² Por. *Starodawne prawa mazowieckiego pomniki*, Archiwum Komisji Prawniczej, t. V (cyt. dalej AKP), Kraków 1897, s. 203 nn.

³ *Starodawne prawa polskiego pomniki* (cyt. dalej SPPP), t. I, Kraków 1856, s. LII—LIV, 279 nn. oraz opis rkp. Sier. IV w AKP II, Kraków 1921, s. XXXVII nn.

rękopisie tzw. Petersburskim III (Lat. f. II 124)⁴. Obejmuje ten tekst obok paru artykułów o niedającej się ustalić proveniencji (art. 1—10, 35, 36) teksty statutów lub ich fragmenty pochodzące z lat: 1387 (art. 12—19), 1389 (art. 20—24), 1390 (art. 25—29), 1391 (art. 30—32), 1397 (art. 33—34)⁵. Tekst ten będzie nas zajmować w dalszych rozważaniach tylko o tyle, o ile będzie mógł być wykorzystany jako podstawa do hipotetycznej rekonstrukcji najstarszej łacińskiej wersji poszczególnych statutów, których fragmenty są w nim zawarte.

Następnie, gdzieś około połowy wieku XV pojawiają się prawie równocześnie dwa znane nam dziś zbiory statutów, jeden w dzielnicy płockiej, drugi w czersko-warszawskiej. Pierwszy z nich zawarty w tzw. rękopisie Działyńskich V, stanowiącym własność Biblioteki w Kórniku, powstał najprawdopodobniej przed rokiem 1452⁶ i zawarł w sobie, obok siedmiu statutów książąt płockich z lat 1387—1397, wspomniany wyżej Statut Panów Rady, statut wydany dla Mazowsza Czersko-warszawskiego w roku 1421 i wreszcie statuty wydane dla całości Mazowsza w latach 1377 i 1426. Ponadto znajdowały się w tym zbiorze: przywilej żydowski Bolesława Pobożnego w potwierdzeniu któregoś z książąt mazowieckich (najprawdopodobniej Bolesława X), lauda łączyczo-mazowieckie, tzw. lauda łąkoszyńskie oraz zbiorki prawa niemieckiego i responsów sądowych. Publikując ten zbiór Helcel⁷ opuścił statuty z lat 1421 i 1426, stwierdzając, że ich treść jest prawie identyczna z treścią tekstów opublikowanych przez Bandtkiego w *Ius Polonicum*⁸. Nie umieścił on również przywileju żydowskiego oraz zbiorów prawa niemieckiego i responsów. Ze zbioru tego wykorzystane zostaną statut z roku 1377 oraz przytoczone wyżej fragmenty Statutu Panów Rady. Tekst ten, wobec tego iż został opublikowany przez Helcla, dla krótkości będę nazywać tekstem H.

Drugi z wspomnianych tu zbiorów, to pochodzący z roku 1450 lub z okresu nieco wcześniejszego polski przekład zbioru statutów dzielnicy czersko-warszawskiej z lat 1377—1426, sporządzony przez Macieja z Rożana, zwany dalej tekstem Rożańskiego, a dla krótkości tekstem R. Znajdował się on w Kodeksie Świętosławów, obok polskiego przekładu Statutów Kazimierza Wielkiego, dokonanego przez Świętosława z Wojcieszyna. Całość kodeksu została spisana jedną ręką pisarza wareckiego Mikołaja Suleda.

⁴ Por. B. Horodyski, *Spuścizna działu rękopiśmiennego Biblioteki Żaluskich*, Warszawa 1948 (Odb. z „Przeglądu Bibliotecznego“, r. XVI, z. 1—2), s. 14.

⁵ Por. na ten temat uwagi O. Balzera, AKP V, s. 205 nn.

⁶ Por. SPPP I, s. 267, gdzie Helcel uzasadnia to tym, że w zbiorze nie znajdujemy statutu z roku 1452.

⁷ SPPP I, s. 269 nn.

⁸ Ibidem, s. 266. Wobec zaginięcia tego rękopisu w czasie ostatniej wojny (por. księgę inwentarzową biblioteki kórnickiej, poz. 817 i uwagi na marginesie) nie możemy dzisiaj zweryfikować słuszności poglądu wyrażonego przez Helcla.

Dzieło zostało wykonane na polecenie księcia mazowieckiego Bolesława IV⁹. Omawiany tu zbiór statutów obejmował statuty dla całego Mazowsza, wydane w roku 1377 i 1426 oraz statuty dzielnicy czersko-warszawskiej z lat 1387—1421, wszystkie ułożone w porządku chronologicznym.

Z końca wieku XV lub z początków wieku XVI pochodzi inny zbiór statutów dzielnicy czersko-warszawskiej, łącznie ze statutami wydanymi dla całego Mazowsza, obejmującymi okres od 1377—1496. Jest to wedle wszelkiego prawdopodobieństwa prywatny zbiór przeznaczony dla celów praktyki, a nie — jak to sugerował Balzer (o czym będzie jeszcze mowa dalej) — zbiór który miał służyć za podstawę do dalszych prac kodyfikacyjnych nad prawem mazowieckim¹⁰. Od nazwiska jego wydawcy Oswalda Balzera, przekaz ten będziemy nazywali tekstem B.

Zbiór ten znajdował się w zaginionym dziś rękopisie Biblioteki w Petersburgu (Lat. Q. II 274)^{10a}, obejmującym obok zbioru 21 statutów książęcych, również i inne pomniki prawa mazowieckiego, jak zbiór zwyczajów prawnych, zbiór laudów i prejudykatów oraz prywatną kompilację przepisów prawa niemieckiego i fragmentów statutów Kazimierza Wielkiego, wszystkie opublikowane przez Balzera¹¹. Ponadto znajdował się tam, pominięty w wydawnictwie, inny zbiór prawa niemieckiego zwany Dystynkcjami, wykazujący wedle zdania Balzera pewne właściwości lokalne mazowieckie¹².

Omawiany tu zbiór statutów posiadał następujący układ, zastąpiony przez Balzera układem chronologicznym: dwa statuty z roku 1472, statuty z lat 1471 i 1496, zbiór zwyczajów mazowieckich, statuty z lat 1452 i 1458, fragment statutu z roku 1387, dalej, podobnie jak w tekście R następuje trzynastcie chronologicznie ułożonych statutów z lat 1377—1426 i wreszcie drugi statut z roku 1453¹³.

Wreszcie ze zbiorami statutów książąt mazowieckich spotykamy się w zwodach prawa mazowieckiego, zwanych często zwodami Prażmowskiego i Goryńskiego, a w dalszym ciągu niniejszego artykułu zwanych Zwodem I i II¹⁴. Zwód I nigdzie dotąd nie publikowany znamy z dwu XVI-wiecznych

⁹ Por. wstęp wydawcy tego tekstu F. Piekosńskiego w AKP III, s. 224 nn.

¹⁰ AKP V, s. 197 nn. oraz por. dalej niniejszy artykuł.

^{10a} Por. przypis 4.

¹¹ *Starodawne prawa mazowieckiego pomniki*, AKP V, s. 191 nn.

¹² Por. AKP V, s. 193.

¹³ Ibidem, s. 203—204.

¹⁴ Wprowadzając do niniejszego opracowania terminy Zwód I i II postępuję inaczej niż to czyniono dotąd w nauce. Dunin (*Dawne mazowieckie prawo*, Warszawa 1880) czy Winiarz (*O zwodzie zwyczajów prawnych mazowieckiego układu Wawrzyńca z Prażmowa*, Rozpr. Ak. Um., Wyd. Hist. fil. — cyt. dalej RAU Whf — t. 32, Kraków 1895) używali terminu Zwód Prażmowskiego czy Goryńskiego. Oswald Balzer (*W sprawie sankcji statutu mazowieckiego I*, RAU Whf, t. 40, Kraków 1900, s. 172 nn.), a za nim

rękopisów. Jeden zawarty w księgach Metryki Koronnej, drugi — pisany zresztą tą samą ręką — znajduje się w archiwum prywatnym Potockich w Wilanowie¹⁵.

Zwód II znany z druku współczesnego z drukarni Wietora (1541 r.) oraz przedruku dokonanego przez Bandtkiego¹⁶.

W Zwodzie I zbiór statutów występuje na początku całego zbioru, natomiast w Zwodzie II znajduje się on na końcu, bezpośrednio przed przywilejem królewskim z roku 1529. Układ statutów w obu tych zbiorach jest identyczny i przedstawia się następująco: Chronologicznie ułożone statuty z lat 1377—1453 znajdują się na początku, przy czym dodano tu nieznaną z dawniejszych zbiorów statut z roku 1404. Dalej następują statuty z lat — 1496, 1471, 1472, 1448 (mylnie datowany na 1408)¹⁷, 1472, 1478 oraz 1482 (te dwa ostatnie zjawiają się w tych zbiorach po raz pierwszy).

Statuty książąt mazowieckich mimo ich dużej wagi jako źródła dla poznania stosunków społeczno-prawnych nie doczekały się do chwili obecnej, w porównaniu z takimi źródłami jak Metryka Mazowiecka¹⁸ czy zbiory zwyczajów prawnych¹⁹, obszerniejszego opracowania. Poza rzuconymi przypadkowo przez wydawców poszczególnych zbiorów luźnymi uwagami, nic właściwie na ich temat nie wiemy.

W dodatku, w toku prowadzonych obecnie badań archiwalnych okazało się, że pewna ilość tekstów statutów zarówno znanych (nieliczne z końca

Stanisław Kutrzeba (*Historia źródeł dawnego prawa polskiego*, Warszawa 1926, t. II, s. 14) używali terminu statut mazowiecki I lub II. Należy się zgodzić ze zdaniem wypowiedzianym przez Balzera, że nie trzeba przeceniać roli, jaką odegrali przy opracowywaniu zbiorów prawa mazowieckiego vicesgerensi Prażmowski czy Goryński, a co za tym idzie nazywać te zbiory ich imieniem, jak to czynili Dunin czy Winiarz. Jednakże wprowadzenie terminu statut nie wydaje mi się słuszne. Terminem tym w wiekach średnich określano zarówno wszelkie ustawy jak i zbiory zwyczajów, co dla dzisiejszego czytelnika jest mylące. Nie chciałbym też użyć tu terminu zbiór, gdyż jest on zbyt nieokreślony, w stosunku do tworu będącego namiastką kodyfikacji prawa mazowieckiego i to tworu, który uzyskawszy sankcję królewską posiadał moc prawa obowiązującego. Dlatego też jestem za utrzymaniem dawniejszego terminu zwód, z dodatkiem cyfry I i II dla rozróżnienia zwodu z roku 1531 i 1540.

¹⁵ Por. Arch. Gł. Akt Dawnych w Warszawie, Metryka Kor., ks. 1, Arch. Pryw. Potockich nr 4. Nie wchodzi tu w rachubę XVIII-wieczne odpisy tych zbiorów zawarte w Tekach Naruszewicza, znajdujących się obecnie w Arch. Gł. Akt Dawnych w Warszawie (dawniej bibl. Zamoyskich), teka nr 6, nr Mikrof. Bibl. Nar. 658 (odpis z Metr. Kor.), oraz w papierach Tow. Nauk. Płockiego, r. 18, nr mikr. B: Nar. 10 102, odnaleziony ostatnio przez prof. Jakuba Sawickiego.

¹⁶ *Ius Polonicum* (cyt. dalej jako *Ius Pol.*), Warszawa 1831, s. 417 nn.

¹⁷ Por. Dunin, op. cit., s. 15.

¹⁸ Por. A. Wolff, *Metryka mazowiecka*, Roczniki Komisji Historycznej Tow. Nauk. Warszawskiego, t. I, z. 3, Warszawa 1929.

¹⁹ Por. cytowane w przypisie 14 prace Winiarza i Balzera.

XV w.), jak i nieznanych (przede wszystkim z początków wieku XVI) znajduje się w księgach sądowych ziemskich²⁰.

W tym stanie rzeczy, kiedy zainteresowanie dla statutów mazowieckich wzrasta, wyłania się szereg kwestii, od rozwiązania których zależy należyte wyzyskanie tych źródeł. Zagadnienia te to, jak mi się zdaje, przede wszystkim:

Jaki jest wzajemny stosunek znanych obecnie tekstów statutów znajdujących się w opublikowanych zbiorach?

Jaki jest stosunek tekstów statutów objętych zbiorami do tekstów znajdujących się w księgach sądowych, czy Metryce Mazowieckiej?

Czym wytłumaczyć fakt, że nie wszystkie spośród wydawanych na Mazowszu statutów zostały objęte zbiorami?

Jaki był wreszcie zakres obowiązywania poszczególnych statutów i ich zbiorów pod względem terytorialnym?

Próba dania odpowiedzi na wszystkie spośród postawionych tu pytań wymaga paru lat żmudnych badań. Zadania jakie postawił przed sobą autor niniejszego artykułu są o wiele skromniejsze i sprowadzają się do próby wyjaśnienia pierwszej spośród wysuniętych tu kwestii²¹.

Sprawa ta wydaje się szczególnie ważna z dwu względów. Po pierwsze, badacze pragnący korzystać ze źródeł mazowieckich są w poważnym kłopotcie, gdy muszą się wgryźć w ten nieuporządkowany materiał. Po drugie, jak się zdaje, uporządkowanie pod względem źródłoznawczym posiadanego materiału stanowi pierwszy, niezbędny krok do dalszych prac.

Przedmiotem badania w niniejszej pracy będą 24 statuty dotyczące terenu bądź to całego Mazowsza, bądź też jego dzielnicy czersko-warszawskiej, wchodzące w skład zbiorów przeznaczonych dla tej ostatniej, gdyż są one znane z kilku przekazów, podczas gdy statuty dzielnicy płockiej znane są jedynie z jednego przekazu, mianowicie tekstu H.

Całość pracy rozpadać się będzie na trzy części. Pierwszą, wstępną, omawiającą znane teksty zbiorów statutów oraz stan badań nad nimi. W drugiej dokonany zostanie w porządku chronologicznym przegląd wszystkich zajmujących nas statutów, z uwzględnieniem różnic zachodzących w poszczególnych przekazach. Chodzi mi oczywiście o różnice zasadnicze, a nie zmiany w stylizacji poszczególnych artykułów. Wreszcie w części trzeciej umieszczone zostaną uwagi natury ogólniejszej, nasuwające się w związku z cz. 2 rozważania na temat filiacji poszczególnych przekazów oraz pewne postulaty wydawnicze.

²⁰ Badania te prowadzi w Archiwum Akt Dawnych w Warszawie mgr Bogdan Sobol wespół z prof. Jakubem Sawickim.

²¹ Przy opracowywaniu niniejszego artykułu służyli mi życzliwą pomocą i radą profesorowie Juliusz Bardach i Jakub Sawicki, mgr Bogdan Sobol, a w szczególności doc. Stanisław Roman, za co niniejszym składam im serdeczne podziękowanie.

2

Statut z 1377 r., wydany dnia 27 kwietnia w Sochaczewie przez księcia Ziemowita IV dla całości ziem mazowieckich, znamy z przekazów: H, R, B, Zw. I i Zw. II²². Statut ten w poszczególnych redakcjach wykazuje różnice nie tylko w treści poszczególnych artykułów, ale również pod względem ich ilości i układu. Orientację w tym zagadnieniu ułatwi czytelnikowi poniższa tabelka:

R	H	B	Zw. I	Zw. II
W	W	W	W	W
1	1	1	1	1
2	2	2	2	2
3	3	3	3	3
4	4	4	4	4
5	5	5	5	5
6	6	6	6	6
7	7	7	17	17
8	8	—	7	7
9	9	8	10b	10b
10	10	9	9	9
11	11	10	8	8
12	12	11	10a	10a
13	13	12	11	11
14	14	13	12	12
15	15	14	13	13
16	—	15	14	14
17	—	—	—	—
18	—	—	—	—
—	16	—	—	—
19	17	15	15	15
20	18	17	16	16

Litera W oznacza wstęp do statutu. Literki a oraz b oznaczają, że w tekście obu zwodów połączono w jedną całość dwa artykuły.

Jako podstawę, w stosunku do której przyrównuje się układ pozostałych przekazów, przyjąłem dlatego tekst R, że posiada on największą ilość artykułów, będąc równocześnie najstarszym przekazem omawianego statutu.

Tekst wstępu we wszystkich przekazach jest nieco odmienny. Tekst H w porównaniu z R podaje urzędy niektórych świadków, pomijając natomiast nazwiska książąt uczestniczących przy wydaniu statutu. Również tekst B pomija część świadków w porównaniu z poprzednimi. Najobszerniejszy wstęp znajdujemy w tekście obu zwodów. Ponadto, zarówno w tym, jak i w następnych statutach, tekst obu zwodów wykazuje w porównaniu

²² Por. SPPP I, s. 269 nn.; AKP III, s. 307 nn.; AKP V, s. 235 nn., Metryka Koronna (cyt. dalej MK), f. 1 nn.; Wilanowski (cyt. dalej Wil.); f. 1 nn.; *Ius. Pol.*, s. 417 nn. Por. też F. Kozłowski, *Dzieje Mazowsza za panowania książąt*, Warszawa 1858, s. 133 nn., gdzie sugeruje on wpływ na ułożenie tego statutu akcji kodyfikacyjnej Kazimierza Wielkiego.

z tekstem H czy B bardziej rozwiniętą stylizację poszczególnych artykułów, nagłówków tychże artykułów, oraz wstępów.

Do cech charakteryzujących tekst R, obok tego, że jest to polski przekład statutów, należy zaliczyć w pierwszym rzędzie to, iż zawiera on dwa artykuły, których brak jest pozostałym przekazom. Dotyczą one gwałtu na osobie chłopki²³ oraz sprawy zabójstwa dokonanego przez kmiecia w stosunku do innego kmiecia²⁴. Dalej, w artykule mówiącym o karze dla złodziei znajdujemy wymienioną obok złodzieja, również i złodziejkę²⁵. W artykule mówiącym o latach sprawnych, podczas gdy wszystkie inne przekazy mówią zarówno o kobietach, jak i o mężczyznach, tekst R mówi tylko o mężczyznach²⁶. Wreszcie, w artykule dotyczącym przejęcia przez księcia mienia złoczyńców powieszonych poza granicami kraju, znajdujemy postanowienie biorące w opiekę dobra braci skazanego. To samo postanowienie znajdujemy jeszcze jedynie w tekście H, do którego teraz przechodzimy²⁷. Tekst ten wykazuje bodaj że najwięcej odrębności w porównaniu z pozostałymi redakcjami. Brak tu przede wszystkim artykułu dotyczącego zabójstwa na osobie włodyki, dokonanego przez innego włodykę (*miles*)²⁸. Natomiast znajdujemy tam nieznany z innych przekazów artykuł, mówiący o sposobach dochodzenia pretensji o wypasienie zasiewów przez cudze bydło²⁹.

Również w artykule omawiającym sposób dochodzenia pretensji w odniesieniu do nieruchomości, znajdujemy postanowienie różne od tego, jakie mamy w tekstach pozostałych: „... *si illum qui utcbatur, ille cui agri fuerint, ad sex annos taceret, debet in perpetuum tacere*...”³⁰. Tymczasem pozostałe teksty, nie wchodząc w różnice w stylizacji przepisu, mówią o trzyletnim terminie przedawnienia. Ponadto, wyłącznie w tekście H znajdujemy w tym artykule osobne postanowienie, odnośnie przedawnienia w przypadku sporów granicznych, które miało wynosić trzy lata.

²³ AKP III, s. 310, art. 17. Por. też na ten temat uwagi B a l z e r a, AKP V, s. 204 nn.

²⁴ AKP III, s. 311, art. 18. Należy przypuszczać, że późniejsze przekazy usunęły stąd ten artykuł, gdyż analogiczny przepis odnajdujemy w statucie księcia Janusza z roku 1421 (por. AKP III, s. 331, art. 7, AKP V, s. 260, art. 7, MK, f. 17v, Wil., f. 17v; *Ius. Pol.*; s. 433). Przepis ten jednakże zmienia nieco postanowienia niniejszego artykułu.

²⁵ Por. AKP III, s. 310, art. 13 a AKP V, s. 238, art. 12; MK f. 3v; Wil., f. 2v; *Ius. Pol.*, s. 419.

²⁶ Por. AKP III, s. 310, art. 11 a SPPP I, s. 272, art. 11; AKP V, s. 237, art. 10; MK, f. 2v; Wil., f. 2v; *Ius. Pol.*, s. 418.

²⁷ Por. AKP III, s. 310, art. 14; SPPP I, s. 273, art. 14 a AKP V, s. 238, art. 13; MK, f. 3; Wil., f. 3; *Ius. Pol.*, s. 419.

²⁸ Por. tabela, kolumna H, po art. 15, także D u n i n, op. cit., s. 12.

²⁹ Por. SPPP I, s. 273, art. 16; a także D u n i n, op. cit.

³⁰ SPPP I, s. 273, art. 17 a AKP III, s. 311, art. 19; AKP V, s. 239, art. 16; MK, f. 3v; Wil., f. 3; *Ius. Pol.*, s. 419 nn.

Zestawiając tekst artykułu 8 omawianego tu przekazu, mówiącego o najściu, z pozostałymi przekazami (w tekście B, jak widać z tabelki, jest on pominięty), stwierdzamy, że jest on w porównaniu z tymi ostatnimi krótszy, gdyż nie zawiera całej końcowej partii mówiącej o następstwach wypadku, jeżeli oskarżony nie zdołał oczyścić się z postawionego mu zarzutu³¹.

Przechodząc do omówienia cech charakterystycznych tekstu zajmującego nas tu statutu w przekazie Zwodu I oraz II, trzeba na wstępie zaznaczyć, iż zmieniono w nich treść artykułu *Non resignantem actionem...*, do którego dodano postanowienie o konieczności płacenia kary „niestane”³². Następnie do artykułu mówiącego o skutkach niewykupienia zastawu w terminie trzydziestoletnim zostały wniesione pewne uzupełnienia. Podczas gdy dawniejsze przekazy mówiły tylko: „...*Item si aliquis homo suam hereditatem alicui obligaverit...*”, i odpowiednik tego w tekście polskim, to w tekście obu zwodów mamy dodatek: „...*et in tenutam ab anno ad annum inscripserit...*”³³. Nie wdając się tutaj w merytoryczną analizę znaczenia tej wstawki, warto jednak chyba podkreślić jej wagę z punktu widzenia formowania się na Mazowszu pojęcia posiadania.

Ponadto w omawianych tu zbiorach (porównaj tabelkę) połączono w jedną całość artykuły *Inculpatus pro furticio per principem* oraz *Inculpatus pro furticio* pod wspólnym tytułem *Modus iustificandi quibus crimen a principe obicitur*, zmieniając równocześnie ich treść w porównaniu z przekazami dawniejszymi, w odniesieniu do sposobu dowodzenia swej niewinności oraz ewentualnych skutków upadku takiego dowodu³⁴.

Statut z 1387 (1386) r., wydany dnia 31 VII w Zakroczymiu przez księcia Janusza Starszego, znajdujemy w przekazach R, H, B, Zw. I oraz Zw. II³⁵. W przekazie B statut ten był rozbity na dwa fragmenty, umieszczone w różnych miejscach zbioru³⁶. Wstęp prawie identyczny we wszystkich przekazach z wyjątkiem H. Warto zaznaczyć, że jedynie teksty B oraz obu zwodów podają w nim pełną tytulaturę księcia wystawcy. W poszczególnych przekazach artykuły tego statutu występują w różnej kolejności i nie wszystkie, co uwidoczni poniższe zestawienie:

³¹ SPPP I, s. 271, art. 8 a AKP III, s. 309, art. 8; MK, f. 2v; Wil., f. 2; *Ius. Pol.*, s. 418.

³² Mk. f. 1; Wil., f. 1; *Ius. Pol.*, s. 417 a AKP III, s. 308, art. 2; SPPP I, s. 270, art. 2; AKP V, s. 235—6, art. 2.

³³ Mk, f. 2; Wil., f. 2; *Ius. Pol.*, s. 418 a SPPP I, s. 270, art. 5; AKP III, s. 308, art. 5; AKP V, s. 236, art. 5.

³⁴ SPPP I, s. 272, art. 9 i 12; AKP III, s. 309—10, art. 9 i 12; AKP V, s. 237—3, art. 8 i 11, a; MK, f. 2v; Wil., f. 2v; *Ius. Pol.*, s. 419.

³⁵ Por. AKP III, s. 311 nn., SPPP I, s. 280 nn, art. 12—19, AKP V, s. 239 nn.; Mk. f. 4; Wil., f. 3v; *Ius. Pol.*, s. 4. Co się tyczy datacji tego statutu porównaj to co pisze Bałzer, AKP V, s. 240, przyp. 4.

³⁶ Por. wyżej, s. 4.

R	H	B	Zw. I	Zw. II	
W	—	WI	W	W	
1	12	2 I			Rzymskie cyfry I i II umieszczone w kolumnie B oznaczają liczbę fragmentu statutu, w którym dany ustęp się znajduje.
2	13	3 I	1	1	
3	14	1 II			
4	15	2 II	2	2	Cyfry umieszczone w kolumnie H zarówno w tym zestawieniu, jak i w następnych oznaczają miejsce, jakie zajmują artykuły tego statutu w Statucie Panów Rady.
5	16	3 II	3	3	
6	17	4 I	—	—	
7	18	—	—	—	
8	19	1 I	—	—	

Na czoło w omawianym tu statucie wysuwają się zmiany wprowadzane przez poszczególne przekazy do artykułów mówiących o gwałtach na osobach kobiet zarówno szlachcianek, jak i nieszlachcianek. I tak w tekstach R i H znajdują się następujące artykuły dotyczące interesującego nas zagadnienia (podaję ich tytuły w języku polskim w zmodernizowanym brzmieniu): 1. Posag, gdy którą pannę wezmę gwałtem; 2. Wina gwałtowników zbiegów; 3. Wina takowego gwałtownika gdy go schwycą; 4. Gwałt szlachciankom przez ziemiany inszego księstwa; 5. Małżeństwo bez woli starszych; 6. Wielkość winy o gwałt szlachciance przez szlachcica; 7. Gwałt szlachciance albo usiłstwo uczynione przez chłopą; 8. Gwałt nieszlachciance uczyniony³⁷.

W tekście B znajdujemy jeszcze wszystkie odpowiedniki wymienionych tu artykułów, z wyjątkiem artykułu siódmego, ale ułożone w odmiennym porządku³⁸. Natomiast w tekście obu zwodów pominięte zostały odpowiedniki artykułów 6, 7 i 8 tekstu R lub 17, 18, 19 tekstu H. Na ich miejsce natomiast znajdujemy, ale już w tekście zwyczajów prawnych, postanowienia regulujące w sposób odmienny te zagadnienia³⁹.

W tekście obu zwodów połączono ponadto w jedną całość artykuły 1, 2, 3 tekstu R albo odpowiadające im artykuły innych przekazów (por. tabelkę)⁴⁰.

Treść pozostałych artykułów tego statutu, poza podanymi niżej wyjątkami jest w poszczególnych przekazach w zasadzie identyczna, jeśli nie brać pod uwagę zmian o charakterze stylistycznym. I tak tekst artykułu mówiącego o gwałcie na osobie szlachcianki dokonany przez szlachcica w przekazach H oraz B jest krótszy niż w R (w obu zwodach został on pominięty, co uwiidocznia tabelka pod numerem 6 tekstu R i jego odpowiednikami). Brak w nich mianowicie zakończenia mówiącego o karze pięćdziesiąt należnej księciu. Ustępn ten znajdujemy natomiast z niewiadomych przyczyn w tekście H,

³⁷ AKP III, s. 311 nn., art. 1—8; SPPP I, s. 280 nn., art. 12—19.

³⁸ AKP V, s. 239.

³⁹ Por. MK, f. 78—78v; 100; Wil., f. 83v—84; 107; *Ius. Pol.*, s. 386—387; 403.

⁴⁰ Por. MK, f. 4 in., Wil., f. 4 nn.; *Ius. Pol.*, s. 420 nn.

dołączony do artykułu 18⁴¹. Następnie w tekście B znajdujemy odmienną redakcję artykułu *Pena violatoris arrepti*, w którym znajdujemy ustęp nieznanym pozostałym redakcjom: "... *Si vero tales (violatores) ad ecclesias fugiant, sive ad civitates, aut ad villas theutunicales (sic), extra forum ipsorum trahantur, et in iure polonico, tamen coram iudice competenti, tenebuntur respondere, sentenciari et puniri iuxta exigenciam criminis vel eius probationem*"⁴².

Statut z 1389 r., wydany dnia 25 VII w Czersku przez księcia Janusza Starszego, znany z przekazów R, H, B, Zw. I oraz Zw. II⁴³. Statut ten posiada w różnych przekazach niejednakową ilość artykułów, różnie ugrupowanych, co uwidocznia poniższe zestawienie:

R	H	B	Zw. I	Zw. II
W	—	—	W	W
1	20	1	1	1
2	21	2	2	2
3a	22a	3	3a	3a
3b	22b	4	3b	3b
4	—	5	4	4
—	23a	—	—	—
5	23b	6	5	5
6	24	7	6	6

Wstęp do tego statutu jest prawie identyczny w przekazach Rożańskiego i obu zwodów, natomiast tekst B i siłą rzeczy H w ogóle takiego wstępu nie posiadają⁴⁴. Jak widać z zestawienia, artykuł 23 Statutu Panów Rady jest obszerniejszy od swoich odpowiedników w pozostałych przekazach, gdyż podaje na wstępie, jakie wynagrodzenie należy się notariuszowi za odczytywanie dokumentów⁴⁵. W tekście B rozdzielono na dwa odrębne artykuły mówiący o tym, że kmieć, który przyjął łan lasu, ma rok rocznie karczować po trzy morgi⁴⁶.

Statut z 1390 r., wydany dnia 20 III w Zakroczymiu przez księcia Janusza Starszego, znany jest z przekazów R, B, Zw. I oraz Zw. II, a także w pew-

⁴¹ Por. AKP III, s. 313, art. 6 a; SPPP I, s. 283, art. 17; AKP V, s. 240, art. 4.

⁴² Por. AKP V, s. 241, art. 1 a AKP III, s. 312, art. 3; SPPP I, s. 282, art. 14; MK, f. 4; Wil., f. 4; *Ius. Pol.*, s. 420.

⁴³ AKP III, s. 313 nn.; SPP I, s. 285, art. 20—24; AKP V, s. 242 nn.; MK, f. 5 nn.; Wil., f. 5 nn.; *Ius. Pol.*, s. 421 nn.

⁴⁴ Por. AKP III s. 313 nn.; MK, f. 5; Wil., f. 5; *Ius. Pol.*, s. 421.

⁴⁵ SPPP I, s. 285, art. 23 a AKP III, s. 315, art. 5; AKP V, s. 243, art. 6; MK, f. 6; Wil., 6; *Ius. Pol.*, s. 422.

⁴⁶ Por. AKP V, s. 243, art. 3—4 a AKP III, s. 314, art. 3; SPPP I, s. 285, art. 22, MK, f. 5v nn.; Wil., f. 5v; *Ius. Pol.*, s. 422.

nych fragmentach z tekstu H⁴⁷. Układ i wzajemny stosunek artykułów zawartych w poszczególnych tekstach uwidoczni poniższa tabelka:

R	B	Zw. I	Zw. II	H
1	1	{ W 1	{ W 1	— 25
2	2	2	2	26a
3	3	3	3	26b
4	4a	4	4	27a
5	4b	5	5	27b
6	5	6	6	28
7	6	7	7	29
8	7	8	8	—
9	8	9	9	—

Jak widać z tego zestawienia, w przekazach R i B wstęp statutu nie jest oddzielony od artykułu 1⁴⁸. Widzimy dalej, że teksty B i H połączyły w jedną całość artykuły mówiące o zabójstwie włodyki przez szlachcica oraz o sytuacji odwrotnej (por. tabelkę kolumna B, art. 4a, 4b; kolumna H art. 27a, 27b)⁴⁹. Również w tekście H połączone zostały w jedną całość artykuły mówiące o zabójstwie szlachcica i „początku”⁵⁰ (art. 26a i 26b). Pominięte zostały tam również artykuły mówiące o trzyletnim terminie wnoszenia skarg w sprawach o nieruchomości oraz wykupie dóbr przez krewnych⁵¹.

Pewne zmiany w tekście omawianego tu statutu spotykamy dopiero w tekście obu zwodów. I tak w artykule *Hereditatis vendicio*... w poprzednich przekazach czytamy, że sam akt sprzedaży odbywał się w obecności księcia. Tymczasem w omawianych tu tekstach dodano alternatywnie „... et iudicii terrestres”⁵². Odmiennej redakcję otrzymał również artykuł dotyczący głównszczyzny szlacheckiej, który uzupełniono następującym ustępem: „*Homicida per partem lesam debet ter in tribus foris aut terminis voce preconica proclamari, et talis proclamatus ab ultima proclamacione debet absentari de terra per annum et sex septimanas, alias laudum vulgariter wrozba sustinere extra terram*”⁵³.

⁴⁷ Por. AKP III, s. 315 nn.; AKP V, s. 244 nn.; Wil., f. 6 nn.; MK, f. 6 nn.; *Ius. Pol.*, s. 422 nn.; SPP I, s. 286 nn., art. 25—29.

⁴⁸ Por. AKP III, s. 315; AKP V, s. 244.

⁴⁹ Por. AKP V, s. 245, SPPP I, s. 287 a AKP III, s. 316; MK, f. 6v; Wil., f. 6v; *Ius. Pol.*, s. 423.

⁵⁰ SPPP I, s. 286 a AKP III, s. 314; AKP V, s. 244; MK, f. 6v nn.; Wil., f. 6v; *Ius. Pol.*, s. 422—3.

⁵¹ AKP III, s. 317, art. 8—9; AKP V, s. 246, art. 7—8; MK, f. 7v; Wil., 7v; *Ius. Pol.*, s. 423—4.

⁵² MK, f. 7v; Wil., f. 7v; *Ius. Pol.*, s. 423.

⁵³ MK, f. 6; Wil., f. 6; *Ius. Pol.*, s. 422.

Statut z 1391 r., wydany dnia 9 IV w Zakroczymiu przez księcia Janusza Starszego znany z tekstów R, H, B, Zw. I i Zw. II. W przekazach R i H statut ten składa się z trzech artykułów mówiących o rataju, wardażniu i karczmarzu, które następnie w tekście B połączone zostały w jeden artykuł. Połączenie to spotykamy również w obu zwodach, pod wspólnym tytułem *De ortulanis* ⁵⁴.

Statut z 1397 r., wydany dnia 26 XI w Zakroczymiu przez księcia Janusza Starszego, znany jest z przekazów R, B, Zw. I oraz Zw. II a także z tekstu H. ⁵⁵ W tekście B statut ten nie jest wyodrębniony od poprzedzającego statutu z roku 1391 ⁵⁶, i dlatego numeracja jego artykułów w poniższym zestawieniu stanowi kontynuację numeracji statutu poprzedniego:

R	H	B	Zw. I	Zw. II
—	—	W	W	W
4	33	1	1	1
5	34a	2a	2a	2a
6	34b	2b	2b	2b

W przekazach następnych, jak widzimy, statut ten jest nie tylko wyodrębniony od poprzedniego (tekst H nie wchodzi tu w rachubę), ale posiada odrębny wstęp, obszerniejszy w tekście B niż w obu zwodach. Jedynie tekst R rozбивa na dwa artykuły mówiący o kradzieży wiązki trawy ⁵⁷.

Statut z 1401 r., wydany dnia 25 IV w Warszawie przez księcia Janusza Starszego, znany z przekazów R, B, Zw. I oraz Zw. II ⁵⁸. Statut ten poza tekstem B posiada we wszystkich przekazach wstęp i sześć artykułów, natomiast w tekście B pięć, co wynika stąd, żełączono w nim w jedną całość dwa artykuły mówiące o wzdawaniu barci ⁵⁹.

Tekst obu zwodów wprowadził tu pewną zmianę do artykułu mówiącego o sposobie dokonywania rezygnacji barci w wypadku gdyby bartnik uchylał się od przyjętego obowiązku zajmowania się barciami z racji zawartej z właścicielem umowy. W miejsce dawniejszego postanowienia o koniecz-

⁵⁴ AKP III, s. 317, art. 1—3; SPPP I, s. 288, art. 1—3, a AKP V, s. 246; MK, f. 8 nn.; Wil., f. 7v nn.; *Ius. Pol.*, s. 424.

⁵⁵ AKP III, s. 317—18; AKP V, 246 nn.; MK, f. 8 nn.; Wil., f. 8 nn.; *Ius. Pol.*, s. 424; SPPP I, s. 289—90.

⁵⁶ Por. AKP III, s. 317.

⁵⁷ AKP III, s. 318, art. 5—6 a AKP V, s. 247—8, art. 2; MK, f. 8v; Wil., f. 8—8v; *Ius. Pol.*, s. 424.

⁵⁸ AKP III, s. 318 nn.; AKP V, s. 248 nn.; MK, f. 8v nn.; Wil., f. 8v nn.; *Ius. Pol.*, s. 425 nn.

⁵⁹ Por. AKP V, s. 248—9, art. 2.

ności rezygnacji tej barci, dodano jeszcze, iż ma on „... *funes cum aliis instrumentis mellificorum ibidem in iudicio coram mellicidis ponere*”⁶⁰.

Statut z 1404 r., wydany w Zakroczymiu przez księcia Janusza Starszego, pojawia się w zbiorach statutów po raz pierwszy w tekście obu zwodów i obejmuje tylko jeden artykuł⁶¹.

Statut z 1406 r., wydany dnia 23 IV w Warszawie przez księcia Janusza Starszego znany z tekstów R, B, Zw. I oraz Zw. II⁶². Wstępy do tego statutu w tekstach Rożańskiego oraz obu zwodów są prawie identyczne, natomiast tekst B w ogóle takiego wstępu nie posiada⁶³. Ponadto w tekście Zwodu I nie znajdujemy w porównaniu z pozostałymi uzasadnienia wydania tego statutu. Statut obejmuje we wszystkich przekazach cztery artykuły.

Statut z 1407 r., wydany dnia 4 VII w Nowym Mieście przez księcia Janusza Starszego, znany z przekazów R, B, Zw. I i Zw. II⁶⁴. Składają się na niego, obok wstępu, pominiętego jedynie w tekście B⁶⁵, dwa artykuły. Ponadto w tekście B, w artykule *De colloquio dominorum cum incolis* opuszczona została w porównaniu z innymi część końcowa mówiąca o następstwach wypadku, jeżeli chłop który umówił się o to, że przyjmuje u jakiegoś pana łan, odstąpi następnie od umowy⁶⁶.

Statut z 1410 r., wydany dnia 10 III w Warszawie przez księcia Janusza Starszego, znany z przekazów R, B, Zw. I oraz Zw. II⁶⁷. Wstęp zawarty w tekście R jest obszerniejszy od zawartych w tekście obu zwodów, natomiast przekaz B nie ma go wcale. Statut ten w przekazach R i B posiada trzy artykuły, natomiast w tekście obu zwodów spotykamy się tam jeszcze z czwartym artykułem: *De commutatione perpetua bonorum immobilium*⁶⁸. Czytamy w nim, iż w wypadku zamiany dóbr nieruchomości, krewnym stron nie przysługuje prawo zgłaszania jakichkolwiek pretensji z racji prawa bliższości, o ile zamiana była dokonana w obecności księcia lub jego przedstawicieli i należyte utwierdzona. Równocześnie jednak w księgach Metryki Koronnej z lat 1417—1433 znajdujemy szereg zapisek mówiących o tym, że

⁶⁰ Por. MK, f. 8v; Wil., f. 8v; *Ius. Pol.*, s. 425 a AKP III, s. 319, art. 1; AKP V, s. 248, art. 1.

⁶¹ MK, f. 10v; Wil., f. 10v; *Ius. Pol.*, s. 426.

⁶² AKP III, s. 321 nn.; AKP V, s. 251 nn.; MK, f. 11 nn.; Wil., f. 10v nn.; *Ius. Pol.*, s. 427 nn.

⁶³ Por. przypis poprzedni.

⁶⁴ AKP III, s. 323 nn.; AKP V, s. 253 nn.; MK, f. 12 nn.; Wil., f. 11 nn.; *Ius. Pol.*, s. 428.

⁶⁵ Por. przypis poprzedni.

⁶⁶ AKP V, s. 254, art. 2 a AKP III, s. 324, art. 2; MK, f. 12v; Wil., f. 12; *Ius. Pol.*, s. 428.

⁶⁷ AKP III, s. 324 nn.; AKP V, s. 254 nn.; MK, f. 12v nn.; Wil., f. 12v nn.; *Ius. Pol.*, s. 428 nn.

⁶⁸ MK, f. 13v; Wil., f. 13; *Ius. Pol.*, s. 429.

strony dokonujące zamiany nieruchomości musiały składać dodatkową rękojmię, że ich krewni nie będą zaczepiać z racji prawa bliższości dokonanej transakcji⁶⁹. W tym stanie rzeczy narzuca się pytanie: skoro omawianego tu artykułu nie znajdujemy w dawniejszych przekazach badanego statutu, a praktyka idzie wyraźnie w przeciwnym kierunku, skąd wziął się on w tekście obu zwodów? Być może znajdował się on w pierwotnym tekście statutu, jednakże wobec odmienności praktyki sądowej został przez autorów zbiorów R i B pominięty jako nieaktualny, a dopiero autorzy zbiorów zawartych w obu zwodach, wobec zmienionej sytuacji, zaczerpnęli go z powrotem z dawniejszego tekstu statutu. Możliwe jest również i inne rozwiązanie, według którego mielibyśmy tu do czynienia z interpolacją dokonaną przez autorów oryginału Zwodu I. Przypuszczenie to jest jednak mniej prawdopodobne.

Statut z 1412 r., wydany w Zakroczymiu, nie wiadomo w jakim dniu i miesiącu, przez księcia Janusza Starszego, znany z przekazów R, B, Zw. I i Zw. II⁷⁰. Składa się on ze wstępu, pominiętego w tekście B oraz trzech artykułów, przy czym w tekście R wstęp nie jest oddzielony od artykułu pierwszego.

Statut z 1414 r., wydany dnia 2 VII w Warszawie przez księcia Janusza Starszego znany z przekazów R, B, Zw. I oraz Zw. II⁷¹. Składa się on ze wstępu, pominiętego w tekście B, a prawie identycznego w pozostałych, oraz z trzech artykułów. W tekście R wstęp nie jest oddzielony od artykułu pierwszego.

Statut z 1421 r., wydany dnia 22 VII w Warszawie przez księcia Janusza Starszego, znany z tekstów R, B, Zw. I oraz Zw. II⁷². Znajdował się on ponadto w zaginionym w czasie ostatniej wojny rękopisie Działyńskich V, stanowiącym własność biblioteki w Kórniku, skąd nie przedrukował go Helcel, uzasadniając to jego podobieństwem do tekstu znanego ze Zwodu II⁷³. Statut ten we wszystkich przekazach posiadał wedle wszelkiego prawdopodobieństwa dwanaście artykułów, z tym że część artykułu 11 oraz artykuł 12 tekstu R są nam nieznane, gdyż w rękopisie brak jest w tym miejscu jednej karty⁷⁴. Najobszerniejszy wstęp wraz z wymienieniem dużej ilości świad-

⁶⁹ Metryka Księstwa Mazowieckiego (MKM), Pomniki Prawa Warszawskiego Archiwum Głównego, t. V, Warszawa 1918, zap. 49, 103, 118, 136, 209, 276; 334; 548; 551; 659; 746; t. VI, Warszawa 1930, zap. 15, 75, 175, 210, 258, 266, 299, 317; 381.

⁷⁰ AKP III, s. 325 nn.; AKP V, s. 253 nn.; MK, f. 13v nn.; Wil., f. 13v nn.; *Ius. Pol.*, s. 429 nn.

⁷¹ AKP III, s. 326 nn.; AKP V, s. 256 nn.; MK, f. 14v nn.; Wil., f. 14v nn.; *Ius. Pol.*, s. 430 nn.

⁷² AKP III, s. 328 nn.; AKP V, s. 258 nn.; MK, f. 15v nn.; Wil., f. 15v nn.; *Ius. Pol.*, s. 431 nn.

⁷³ Por. wyżej, przyp. 8.

⁷⁴ Por. AKP III, s. 332 przypis 1.

ków znajdujemy w tekście R. Wstęp w tekście Zw. II jest mniej obszerny od niego, natomiast tekst Zw. I jest jeszcze krótszy niż tekst Zw. II, gdyż nie tylko pomija większość świadków, ale również uzasadnienie wydania statutu. W tekście B ani wstępu, ani uzasadnienia nie spotykamy.

Statut z 1426 r., wydany dnia 4 VIII w Zakroczymiu dla całego Mazowsza, przez książąt Janusza Starszego, Ziemowita V, Trojdena II oraz Władysława I, znany z przekazów R, B, Zw. I oraz Zw. II⁷⁵. Ponadto znajdował się on również w rękopisie Działyńskich V⁷⁶. W tekście B liczy ten statut piętnaście artykułów, natomiast w obu zwodach szesnaście, a to na skutek dodania do nich artykułu *Cives plocenses a roboribus nil solvant*⁷⁷. O przekazie R trudno tu coś powiedzieć, gdyż większość tekstu tego statutu, wobec braku jednej karty w rękopisie (o czym była mowa wyżej) nie zachowała się, tak że nie wiemy czy wspomniany tu artykuł był tam czy nie. W tekście B wstęp do statutu został pominięty.

Statut z 1448 (1408) r.⁷⁸, wydany przez księcia Bolesława bez podania czasu i miejsca wydania, pojawia się po raz pierwszy w tekście obu zwodów⁷⁹ i obejmuje osiem artykułów.

Statut z 1452 r., wydany dnia 16 VIII w Czerwińsku przez książąt Władysława I i Bolesława IV znany z przekazów B, Zw. I oraz Zw. II⁸⁰. We wszystkich przekazach statut ten liczy pięć artykułów. Tekst B nie posiada wstępu, natomiast tekst przekazu Zwodu I. wymienia w nim mniejszą liczbę świadków w porównaniu ze Zwodem II⁸¹. Z kolei w tekście B w artykule *Iudices et diete*... opuszczono najwidoczniej nieaktualną już przy spisywaniu zbioru liczbę i nazwiska wyznaczonych sędziów. Natomiast w tekście obu zwodów znajdujemy nazwiska sędziów, nie wiadomo tylko czy mechanicznie przepisane z oryginału, czy dostosowane do aktualnych warunków, kiedy to sporządzano tekst Zwodu I?⁸²

Statut z 1453 r., wydany dnia 26 II w Zakroczymiu przez księcia Bolesława IV, znany z przekazów B, Zw. I oraz Zw. II⁸³. Statut ten w tekście Zw. I posiada w zakończeniu artykuł *De testibus*, którego nie odnajdujemy

⁷⁵ AKP III, s. 332 nn.; AKP V, s. 263 nn.; MK, f. 18v nn.; Wil., f. 18v nn.; *Ius. Pol.*, s. 434 nn.

⁷⁶ Por. wyżej przypis 73.

⁷⁷ Por. MK, f. 20v.; Wil., f. 20v; *Ius. Pol.*, s. 436.

⁷⁸ Por. Dunin, op. cit., s. 14 nn., gdzie prostuje on mylną datę podaną w obu zwodach.

⁷⁹ MK, f. 43v; Wil., f. 44; *Ius. Pol.*, s. 455 nn.

⁸⁰ Por. AKP V, s. 267 nn.; MK, f. 22v nn.; Wil., f. 22v; *Ius. Pol.*, s. 438 nn. Por. też Kozłowski, op. cit., s. 324 nn.

⁸¹ AKP V, s. 267 a MK, f. 22v; Wil., f. 22v; *Ius. Pol.*, s. 438.

⁸² AKP V, s. 268, art. 1 a MK, f. 23; Wil., f. 23v; *Ius. Pol.*, s. 438.

⁸³ AKP V, s. 270 nn.; MK, f. 25 nn.; Wil., f. 25 nn.; *Ius. Pol.*, s. 440 nn.

w Zwodzie II⁸⁴. Czy był on w tekście B, trudno orzec, gdyż w rękopisie brak było w tym miejscu dwu kart, na których — wedle przypuszczenia Balzera — znajdować się musiały: część artykułu 9, artykuły 10—14 oraz część artykułu 15⁸⁵. Wstępy we wszystkich trzech przekazach są różne, najobszerniejszy Zw. II, najkrótszy w tekście B, z którego usunięto wszystkich poza biskupem świadków⁸⁶.

Statut z 1453 r., wydany dnia 14 V w Błoniu przez książąt Władysława I i Bolesława IV, znamy z przekazów B, Zw. I oraz Zw. II⁸⁷. We wszystkich tych tekstach liczy on trzy artykuły. Tekst B nie posiada w ogóle wstępu. W tekście Zwodu I w obu przekazach tytuł omawianego statutu brzmi: *Convencio dominorum ducum in Blonye anno Domini 1453*, natomiast w Zwodzie II tytuł ten przybrał następującą postać: *De foris Die Dominica in aliam diem transferendis. Conventio dominorum...* i dalej jak w Zwodzie I, mimo że w tekście samego statutu nie znajdujemy żadnego postanowienia w tej sprawie. Najwidoczniej autorzy Zwodu II musieli się posługiwać jakimś innym tekstem niż oba znane przekazy Zwodu I.

Statut z 1471 r.⁸⁸, wydany dnia 4 XII w Czersku przez księcia Konrada III, znamy z przekazów B, Zw. I oraz Zw. II⁸⁹, w których liczy on dziesięć artykułów. Tekst B posiada wstęp do tego statutu, natomiast nie znajdujemy go w obu zwodach⁹⁰. Również artykuł mówiący o karach dla chłopów posiada redakcję obszerniejszą w tekście B w porównaniu z innymi, które natomiast obniżają wysokość tej kary z 50 na 40 groszy⁹¹. Również zakończenie tego statutu w przekazie B jest obszerniejsze od pozostałych. Z kolei, tekst obu zwodów dokonał zmian redakcyjnych w artykułach *De receptione citationis...* Pierwszy z nich otrzymał tytuł *Citacio ad terminos ducales*, a jego część końcową połączono z artykułem następnym, który otrzymał tytuł — *Salarium notariorum a citationibus*⁹².

Statut z 1472 r., wydany dnia 25 X w Warszawie przez księcia Bolesława V, znamy z przekazów B, Zw. I oraz Zw. II⁹³. Składa się on ze wstępu oraz jedenastu lub dwunastu artykułów, oraz zakończenia. Tekst wstępu w przekazie B mniej obszerny niż w pozostałych. To samo dotyczy jego za-

⁸⁴ Por. MK, f. 34v; Wil., f. 34v a *Ius. Pol.*, s. 447.

⁸⁵ Por. AKP V, s. 275 przypis a.

⁸⁶ *Ius. Pol.*, s. 440; MK, f. 25; Wil., f. 25v; AKP V, s. 270.

⁸⁷ AKP V, s. 279 nn.; MK, f. 34 nn.; Wil., f. 34v; *Ius. Pol.*, s. 447 nn. Por. Kozłowski, op. cit., s. 328 nn.

⁸⁸ W tekście Zw. II w *Ius. Pol.* mamy podaną błędnie datę 1421, podczas gdy we wszystkich innych przekazach mamy 1471.

⁸⁹ AKP V, s. 280 nn.; MK, f. 38 nn.; Wil., f. 39 nn.; *Ius. Pol.*, s. 451 nn.

⁹⁰ Por. przypis poprzedni.

⁹¹ AKP V, s. 284, art. 10 a MK, f. 40v; Wil., f. 41; *Ius. Pol.*, s. 453.

⁹² AKP V, s. 284 a MK, f. 39; Wil., f. 39v—40; *Ius. Pol.*, s. 453.

⁹³ AKP V, s. 285 nn.; MK, f. 46; Wil., f. 46; *Ius. Pol.*, s. 457 nn.

kończenia⁹⁴. Różnica w ilości artykułów pomiędzy poszczególnymi przekazami polega na tym, że występujący w tekście B artykuł *De citacionibus concordialibus*... został w tekście obu zwodów podzielony na dwa: *De citacionibus*... oraz *De queris*...⁹⁵.

Statut z 1472 r., wydany w bliżej nieokreślonym dniu i miejscu przez księcia Bolesława V, znamy z przekazów B, Zw. I i Zw. II⁹⁶. Statut ten nie posiada w ogóle wstępu. W tekście B liczy on 14, a w pozostałych 13 artykułów, co wynikało stąd, iż opuszczono w nich artykuł *De fabro*⁹⁷.

Statut z 1478 r., wydany dnia 7 XII w Warszawie przez księcia Bolesława V, pojawia się po raz pierwszy w tekście obu zwodów, gdzie liczy on oprócz wstępu pięć artykułów⁹⁸.

Statut z 1482 r., wydany dnia 14 X w Warszawie przez księcia Bolesława V, pojawia się po raz pierwszy w tekście obu zwodów, gdzie obok wstępu zawiera czternaście artykułów⁹⁹.

Statut z 1496 r., wydany dnia 20 IX w Czersku przez księcia Konrada III, znany jest z przekazów B, Zw. I oraz Zw. II¹⁰⁰.

Ilość i układ zawartych w nim artykułów są różne w różnych przekazach, co uwidocznia poniższe zestawienie:

B	Zw. I	Zw. II
W	W	W
1	1	1
2	2	2
3	3	3
4a	4	4
4b	5	5
5	6	6
6	7	7
7	8	8
Z*	—	—
—	9	9
—	10	10
—	11	11

* Litera Z oznacza zakończenie statutu.

⁹⁴ AKP V, s. 288; MK, f. 49v; Wil., f. 49; *Ius. Pol.*, s. 460.

⁹⁵ AKP V, s. 286 a MK, f. 47v—48; Wil., f. 47v—48; *Ius. Pol.*, s. 458.

⁹⁶ AKP V, s. 289 nn.; MK, f. 40v nn.; Wil., f. 41 nn.; *Ius. Pol.*, s. 453 nn.

⁹⁷ Por. AKP V, s. 291, art. 10 a MK, f. 41; Wil., f. 41v; *Ius. Pol.*, s. 460.

⁹⁸ MK, f. 49 nn.; Wil., 49v nn.; *Ius. Pol.*, s. 460 nn.

⁹⁹ MK, f. 51 v nn.; Wil., f. 52 nn.; *Ius. Pol.*, s. 462 nn.

¹⁰⁰ AKP V, s. 292 nn.; MK, f. 36 nn.; Wil., f. 36v nn.; *Ius. Pol.*, s. 448 nn.

Wstęp w tekście B krótszy niż w pozostałych. Natomiast znajdujemy w nim w zakończeniu postanowienie dotyczące sposobu publikacji niniejszego statutu, które nie znajduje się w tekście obu zwodów¹⁰¹. Jak widać z tego zestawienia, tekst obu zwodów wprowadza tu trzy artykuły, których nie mamy w tekście B. Są to: *De libera via super fluvio Vísła, Bug et Narew*, *De concusso obstaculo* oraz *De intromissione in debito aut re iudicata*¹⁰². Dlaczego artykułów tych nie znajdujemy w tekście B, trudno dociec. Nie wiadomo czy znajdowały się one w pierwotnym tekście statutu i zostały opuszczone przez autora zbioru B, czy też może dopisali je dopiero autorzy Zводу I. Przeciwko drugiej ewentualności zdaje się przemawiać fakt, iż w tym samym roku Jan Olbracht wydał postanowienie w sprawie wolności spławu na rzekach królestwa¹⁰³ i jest rzeczą nader prawdopodobną, że analogiczne postanowienie Konrada III pozostającego w stosunku lennym wobec Polski z nim pozostawało w związku. Postanowienie to miało tę jeszcze wartość, że przyczyniło się do ożywienia handlu na szlakach wodnych tej dzielnicy¹⁰⁴. Jednakże podobnie jak to było w Koronie, postanowienie to mogło napotykać na poważny opór ze strony szlachty¹⁰⁵ i zostało celowo pominięte przez autora tekstu B. Przywrócono je zaś dopiero po przyłączeniu Mazowsza do Korony w Zwodzie I.

Występujący w tekście B artykuł *De armis nobilium*... w tekście obu zwodów jest podzielony na dwa: *Nullus nobilium armatus die terminorum incedat* oraz *Pena homicide die terminorum*¹⁰⁶.

O różnicach zachodzących pomiędzy tekstem obu zwodów była już mowa. Natomiast dotąd dla ułatwienia sobie badania traktowaliśmy oba przekazy Zводу I jako jednakowe, co zresztą miało rzeczywiście miejsce w interesujących nas punktach. Tymczasem okazuje się jednak, że i pomiędzy nimi istnieją pewne różnice, są to w zasadzie, nieliczne zresztą, zmiany stylistyczne, a jedynie dwie wymagają bliższego przyjrzenia się im:

W statucie z roku 1472 w artykule *Auctoritas subiudici*... tekst Wil. dodaje w porównaniu z MK następujące zakończenie: „... *sed causas ad*

¹⁰¹ Por. AKP V, s. 294.

¹⁰² MK, f. 38 nn.; Wil., f. 38v nn.; *Ius. Pol.*, s. 450—51.

¹⁰³ *Uolumina Legum*, wyd. pijarskie, t. I, s. 257.

¹⁰⁴ Por. M. Małowist, *Podstawy gospodarcze przywrócenia jedności państwowej Pomorza Gdańskiego z Polską w XV w.*, Przegląd Historyczny, t. XLV 1954, z. 2—3, s. 141 nn.

¹⁰⁵ Dowodem na to może być fakt, że pierwsze postanowienie w tej sprawie wychodzi w Koronie już w 1447 r. (*Vol. Leg. I*, 151), drugie w 1495 r., a jeszcze w 1511 r. trzeba było je ponowić (*Cor. Iur. Pol.* III, 151). Por. też S. Kutrzeba, *Wisła w historii gospodarczej dawnej Rzeczypospolitej*, Monografia Wisły IX (1920), s. 7 nn.; R. Grodecki, *Znaczenie handlowe Wisły*..., *Studia hist. ku czci St. Kutrzeby*, II, Kraków 1938, s. 257.

¹⁰⁶ AKP V, s. 293, art. 4 a MK, f. 36v; Wil., f. 37; *Ius. Pol.*, s. 449.

maiores penas se extendentes iudicare de inceptis non audeant, sed iudicio iudicis iudicandas admittant"¹⁰⁷. Tekst Zwodu II jest tu, poza małymi zmianami stylistycznymi, zgodny z tekstem Wil.¹⁰⁸

W tekście statutu z roku 1482 w artykule *De pena jednane*... teksty MK i Wil. posiadają odmienne zakończenia:

„...verum si post primum iuris terminum aut post iurisdictionem concordiam fecerint ex tunc partes ipse huius modi penam concordie solvere tenebuntur, eciam et penam ratione contumacie, iuxta consuetudinem antiquam”.

*„...penis vallatis receptis quas in suo robore et circa olim servatas consuetudines confirmamusque. Itaque ipsam vallatam in iure ex citacione nominatam et concordiam hinc inde iactam nullatenus evadere poterint”*¹⁰⁹.

Również i tutaj, tekst Zwodu II, poza małymi różnicami stylistycznymi, idzie za tekstem Wil.¹¹⁰

W przedstawionych tu rozważaniach pominięte zostały, o ile nie miały one większego znaczenia dla przeprowadzenia filiacji poszczególnych przepisów, wszelkie zmiany o charakterze stylistycznym, napotykane w tekście poszczególnych statutów w różnych ich redakcjach. Obserwujemy ich szczególnie dużo, jak już wspomniałem, w tekście obu zwodów, które nie zmieniając w niczym treści poszczególnych przepisów poddawały je nieraz daleko idącym przeróbkom o charakterze stylistycznym. Uwidocznia się to już przy zmianach brzmienia tytułów poszczególnych artykułów.

Nie przeprowadzałem również merytorycznej analizy odnotowywanych zmian, a to z tego powodu, że można je wyjaśnić należycie jedynie w związku z całokształtem przemian zachodzących w stosunkach społecznych i poszczególnych gałęziach prawa mazowieckiego w XV i XVI w. Zagadnienie to na szerszą skalę nie zostało dotąd podjęte. Statycznie ujęta praca Dunina czy fragmentaryczne studia Smoleńskiego nad szlachtą mazowiecką, lub prace Tymienieckiego dotyczące mazowieckich chłopów i szlachty sprawy nie wyjaśniają. Historia stosunków społeczno-gospodarczych i prawnych panujących na Mazowszu czeka dopiero na opracowanie¹¹¹.

¹⁰⁷ Por. MK, f. 48; Wil., f. 48v.

¹⁰⁸ Por. *Ius. Pol.*, s. 459.

¹⁰⁹ MK, f. 52v; Wil., f. 52v. Warto tu zaznaczyć, że prawie identyczne brzmienie z Wil. posiadają oblaty tego statutu w Aktach Ziemi i Grodu Warsz. ks. 11 f. 988, oraz w Metr. Kor. IX, 174.

¹¹⁰ Por. *Ius. Pol.*, s. 463.

¹¹¹ Próbę przedstawienia prawa feudalnej własności w odniesieniu do ziemi na Mazowszu w XV i XVI w., na tle rozwoju stosunków społecznych, podjął autor tej pracy.

Przystępując do próby podsumowania poczynionych w części 2 ustaleń, wypada stwierdzić w pierwszym rzędzie, że różne przekazy tego samego na pozór statutu okazały się bynajmniej nie zawsze identyczne. Różnice są tu nie tylko formalne, jak np. odmienna redakcja wstępów statutów, podawanie różnej liczby świadków, ale i merytoryczne, polegające na zmianie brzmienia poszczególnych artykułów, ich dodawaniu lub usuwaniu. Co więcej, zmiany te kształtowały się na ogół stopniowo, w miarę upływu czasu od momentu opublikowania pierwotnego tekstu statutu.

W braku danych źródłowych niemożliwe jest dzisiaj ustalić, czy Maciej z Rożana dokonując przekładu statutów poczynił w nich jakieś zmiany w porównaniu z posiadanym pierwowzorem, który niekoniecznie musiał być identyczny z oryginalnym tekstem statutów. Analizowany tutaj statut z roku 1377 i teksty statutów z lat 1387—1397, zaczerpnięte ze zbioru przeznaczanego dla dzielnicy płockiej, współczesnego tekstowi R, o tyle nie mogą być miarodajne, że — jak o tym była mowa wyżej — szczególnie w odniesieniu do statutu z roku 1377 posiadają one szereg cech specyficznych, nasuwających przypuszczenie, że są one wynikiem zmian wprowadzanych w dzielnicy płockiej.

Widzimy dalej, że tekst zawarty w zbiorze B zawiera stosunkowo mniej zmian w porównaniu z tekstem R niż to mamy w obu zwodach. Okazuje się, że w epoce feudalnej tekstom prawa stanowionego nie przysługiwał ten atrybut niezmienności i nienaruszalności formalnej, jakim cieszą się współczesne ustawy. Dlatego też to co swego czasu zauważył S. Roman w odniesieniu do przekładu średniowiecznych statutów, „... że nie oddają [one] zazwyczaj wiernie przekładanego tekstu, ale go skracają czy uzupełniają, pomijają pewne przepisy, dodają nowe, niekiedy nawet zmieniają treść norm prawnych...”¹¹², można będzie rozciągnąć również i na autorów zbiorów tychże statutów.

Nieco światła na zagadnienie sposobu, w jaki dokonywano te zmiany, może nam rzucić następujący fragment zaczerpnięty ze Zwodu I, opuszczony następnie w Zwodzie II. Jest to zakończenie artykułu *De contractibus nupciarum*, które brzmi jak następuje: „...*nec obstat decretum dominorum* [domyślnie *ducum*, gdyż oni to sądzili na Mazowszu na rokach wielkich] *in terminis generalibus Uarschoviensis et Zacrociemiensibus factum sub anno Domini 1456... quod postea per multos actus contrarios et consuetudinem aliam abrogatum [est]...*”¹¹³. Musimy przy tym pamiętać, że statuty wydawane przez panujących były niejednokrotnie niczym innym, jak

¹¹² *Stanowisko prawne wdowy w dawnym prawie polskim*. Czasopismo Prawno-historyczne, t. V 1953, s. 89.

¹¹³ MK, f. 85; Wil., f. 89v.

ubranymi w formę aktu ustawodawczego prejudykatami. Okazuje się więc, że odmienna praktyka sądowa (*actus contrarius*) lub zmiana zwyczajów prawnych (*alia consuetudo*) wpływały na zmianę *via facti* norm prawa stanowionego. Sam mechanizm zachodzenia tych przemian przedstawiał się wedle wszelkiego prawdopodobieństwa następująco:

Zwyczaje prawne, będące odbiciem całokształtu układu stosunków społecznych w danym miejscu i czasie, zmieniając się wraz z nimi, wpływały na zmianę niezgodnych z nimi z tych czy innych powodów norm prawa stanowionego. Znajdowało to swoje odbicie w tekstach tego ostatniego, które w miarę upływu czasu od momentu opublikowania danego statutu bywało poddawane coraz dalej idącym przeróbkom, zależnym od miejsca i czasu w których zaszła potrzeba ich stosowania.

Stwierdzenie to może mieć, jak się zdaje, poważne skutki metodyczne dla badań nad średniowiecznymi tekstami ustawodawczymi, gdyż pozwala inaczej spojrzeć na zagadnienie różnic zachodzących pomiędzy różnymi przekazami tego samego tekstu. Genezę tych zmian, o ile oczywiście mają one charakter merytoryczny, można sobie tłumaczyć dwojako. Albo są one wyrazem sprzeczności pomiędzy zakorzenionym w danym środowisku feudalnym zwyczajem prawnym a niezgodną z nim normą prawa stanowionego, dążącą do zmienienia istniejącego stanu rzeczy. Ewentualnie są one wprowadzane do danego tekstu jako wyraz zachodzących w danym miejscu przemian, w wyniku których przestarzałe normy prawa stanowionego stają się w swym pierwotnym brzmieniu niewystarczające i zachodzi konieczność ich zmienienia lub uzupełnienia. Oczywiście obie te ewentualności mogą mieć miejsce jedynie w wypadku słabej jeszcze sprawności feudalnego aparatu państwowego. O tym, z którą z podanych tu alternatyw mamy do czynienia w danym konkretnym wypadku, może zdecydować jedynie konfrontacja uzyskanych w drodze analizy tekstologicznej danych z innymi źródłami mówiącymi o stosunkach społecznych i prawnych danego społeczeństwa, np. księgami sądowymi.

Przejdźmy obecnie na zakończenie niniejszych rozważań do próby ustalenia filiacji tekstów opisywanych wyżej zbiorów statutów. Będziemy musieli zrobić to osobno dla statutów z lat 1377—1426, oraz 1452—1496. Podstawę dla takiego ujęcia sprawy stwarza fakt, że w tekstach B oraz obu zwodów daje się wyodrębnić zespół chronologicznie ułożonych statutów pochodzących z lat 1377—1426, tych samych z których składa się tekst R (wyjątek stanowi tutaj dodany w obu zwodach statut z roku 1404). Wprawdzie najstarszy spośród znanych nam pełnych, jak się zdaje, zbiorów statutów Mazowska wschodniego jest tekst Rożańskiego (powstały gdzieś około roku 1450), spisany w języku polskim, jednakże musiał się on oprzeć na jakimś pierwotnym łańcuchu, na co zresztą wskazuje wyraźnie tekst zakończenia: „Dokonali sza syqn kszangi praw... vilozone s laczynskyego w polski vi-

klad...“¹¹⁴. Nie mógł nim być tekst H, który — aczkolwiek zbieżny w czasie — wykazuje w porównaniu z tekstem R i następnymi szeregi różnic takich, jak brak wstępów do poszczególnych statutów¹¹⁵ lub opuszczanie szeregu artykułów¹¹⁶. Wedle wszelkiego prawdopodobieństwa pierwowzorem tym był, jak to ustalił Balzer, zbiór statutów sporządzony przez Mikołaja Mniszewskiego, kanclerza księcia Bolesława IV, najprawdopodobniej gdzieś około roku 1447. Tekst ten nie przechował się do naszych czasów. Znamy go jedynie z kopii stanowiącej część opublikowanego przez Balzera tekstu¹¹⁷. Zbieżność w czasie powstania tekstów zbioru Mniszewskiego i R nie jest chyba przypadkowa. Jest rzeczą nader prawdopodobną, że przygotowując się do objęcia tronu polskiego książę Bolesław IV¹¹⁸ w związku ze swoimi planami kodyfikacyjnymi¹¹⁹ polecił najpierw swojemu kanclerzowi zebranie wszystkich dotychczasowych statutów mazowieckich, a następnie polecił je przełożyć na język polski, podobnie jak i Statuty Kazimierza Wielkiego.

Zestawiając ze sobą teksty zbiorów statutów z okresu do roku 1426, dochodzimy do wniosku, że brak między nimi (z wyjątkiem tekstów obu zwodów) bezpośredniej zależności genetycznej. Dla unaocznienia tej tezy przypomnijmy parę faktów. Liczne różnice zarówno stylistyczne, jak i merytoryczne w wypadku statutów z lat 1377 i 1387, wyrażające się w dodawaniu pewnych artykułów czy ustępów¹²⁰ eliminują hipotezę, wedle której tekst H moglibyśmy uznać za przekład tekstu R. O niemożliwości zaistnienia sytuacji przeciwnej była mowa przed chwilą.

Z kolei, jeżeli weźmiemy pod uwagę fakt, że w tekście B, późniejszym od tekstów R i H: a) w statucie z roku 1377 mamy artykuł mówiący o zabójstwie włodyki, którego brak w H¹²¹, b) w statucie z roku 1387 posiadamy zakończenie artykułu *Pena violatoris arrepti*, którego brak wszędzie indziej¹²², c) w statutach z lat 1387, 1390, 1397 znajdujemy wstępy, których nie ma w H¹²³, wyeliminować musimy zależność B od H, na rzecz innego tekstu.

Mógłby ktoś również wysunąć — nieprawdopodobną skądinąd — hipotezę, że tekst B stanowi przekład tekstu R. Przeciwno takiemu ujęciu, obok

¹¹⁴ Por. AKP III, s. 334.

¹¹⁵ Por. statuty z lat 1387—1397.

¹¹⁶ Por. tabelki na stronach 232—7.

¹¹⁷ Por. AKP V, s. 225, 228.

¹¹⁸ Por. J. Dąbrowski, *Dzieje Polski średniowiecznej*, t. II, Kraków 1926, s. 368.

¹¹⁹ Por. uwagi Piekosińskiego w AKP III, s. 224.

¹²⁰ Por. wyżej, s. 232—7 nn.

¹²¹ Por. s. 233.

¹²² Por. s. 236.

¹²³ Por. wyżej, s. 238.

argumentu niecelowości takiej pracy, skoro doszliśmy do stwierdzenia, że istniał zaginiony dziś pierwotny tekst zbioru statutów w języku łacińskim¹²⁴ wystarczająco przemawia fakt, że autor tekstu B w statucie z roku 1397 umieszcza wstęp, którego nie mamy w tekście R, gdzie statut ten połączony jest z poprzednim¹²⁵.

Wreszcie, przeciwko zależności genetycznej pomiędzy tekstem B a tekstami obu zwodów, wbrew przypuszczeniom Balzera¹²⁶, zdają się przemawiać następujące okoliczności: a) wstęp statutu z roku 1377 jest w obu zwodach obszerniejszy¹²⁷, b) w statutach z lat 1389, 1401, 1406, 1407, 1410, 1412, 1414, 1421, 1426 w tekście B brak wstępów, które znajdujemy w obu zwodach¹²⁸, c) w statucie z roku 1410 znajdujemy dodany nowy artykuł w obu zwodach¹²⁹.

W ten sposób doszliśmy do bardzo prawdopodobnej hipotezy, że pierwowzorem dla wszystkich zbiorów statutów Mazowsza wschodniego, obejmujących okres 1377—1426, był nieznany nam z oryginału tekst Mniszewskiego, nazywamy dalej dla krótkości tekstem M. Z niego też mogli korzystać, aczkolwiek niekoniecznie, autorzy zbioru statutów Mazowsza Płockiego w odniesieniu do statutów z lat 1377, 1421 i 1426. Co się tyczy statutów (lub ich fragmentów) zawartych w tzw. Statucie Panów Rady z 1421, pochodzących z Mazowsza wschodniego (dzielnica czersko-warszawska), to autor zbioru korzystał — wedle wszelkiego prawdopodobieństwa — z oryginałów statutów, określanych dalej jako O.

Zbiór Mniszewskiego był wedle wszelkiego prawdopodobieństwa wielokrotnie przepisywany (M₁). Najprawdopodobniej na takiej właśnie kopii opręć się musiał autor tekstu B. Z takiej samej kopii, aczkolwiek niekoniecznie, musieli również korzystać autorzy Zwodu I w jego tekście oryginalnym, w stosunku do którego teksty MK i Wil. stanowią jedynie kopie¹³⁰. Przy obecnym stanie zachowania materiałów źródłowych niesposób jest ustalić na jakich przekazach oparli się autorzy Zwodu II. Czy posłużyli się oni niezależnie od tekstu oryginału Zw. I kopią M, czy właśnie tym oryginałem, nie wiemy. W każdym razie, o czym jeszcze niżej, nie posłużyli się oni ani tekstem MK, ani Wil.

W tym stanie rzeczy próba przedstawienia filiacji zachowanych dziś

¹²⁴ Por. wyżej, s. 247 n.

¹²⁵ Por. s. 238.

¹²⁶ AKP V, s. 201.

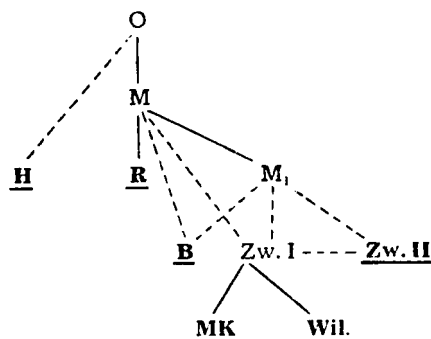
¹²⁷ Por. wyżej, s. 232.

¹²⁸ Por. wyżej, s. 236, 238—241.

¹²⁹ Por. wyżej, s. 239—240.

¹³⁰ Por. cytowaną wyżej pracę Winiarza, s. 17. Co się tyczy Balzerowskiej hipotezy o zależności tekstu Zw. I od B, będzie o tym mowa dalej, gdyż materiały odnoszące się do statutów z lat 1377—1426, nie dają podstawy do jej podważenia.

przekazów zbiorów statutów książąt mazowieckich z lat 1377—1426 przedstawiały się jak następuje:

Litery podane **tłustym drukiem** oznaczają teksty zachowane. Linie **przerwane** oznaczają filiację hipotetyczną.

Przechodząc do statutów i ich zbiorów z okresu 1452—1496 stwierdzić należy, że ustalenie filiacji jest bardziej skomplikowane. Występują one przede wszystkim we wszystkich zbiorach bez chronologicznego porządku i to w odmiennym układzie w tekście B niż w obu zwodach. Powstaje pytanie, czy autorzy tych zbiorów oparli się na jakichś innych zbiorach, czy też korzystali z oryginałów statutów (O). Bałzer wysunął tu hipotezę, że przy opracowywaniu tekstu B posłużono się co najmniej dwoma zbiorami statutów (określane dalej jako x). Natomiast przy opracowywaniu tekstu Zw. I posłużono się rzekomo tekstem B, o czym była mowa przed chwilą. Sprawy Zwodu II nie poruszył on w ogóle. Druga spośród wysuniętych tu hipotez budzi poważne zastrzeżenia i w świetle poniższych faktów nie daje się utrzymać. Stając na jej gruncie nie będziemy mogli wytłumaczyć dlaczego np. w tekście Zwodu I mamy wstępy do poszczególnych statutów, choć w tekście B nie znajdujemy ich wcale lub poskracane¹³¹. To samo dotyczy tekstu artykułu *Iudices et diete*..., zawartego w statucie z roku 1452, który w tekście obu zwodów jest obszerniejszy niż w B¹³².

Co się tyczy wzajemnego stosunku tekstów obu zwodów, to podobnie jak dla okresu poprzedniego należy odrzucić przypuszczenie o zależności tekstu Zw. II od tekstów MK i Wil. Zdają się za tym przemawiać wystarczająco następujące fakty. Tekst wstępu do statutów z roku 1452 i 1453 jest w tekście Zwodu II obszerniejszy niż w Zwodzie I¹³³. Tekst Zwodu II w statutach z lat 1472 oraz 1482 jest odmienny w porównaniu z dwoma tekstami Zwodu I, przy czym jest on bardziej zbliżony do przekazu Wil.¹³⁴.

W tym stanie rzeczy przypuszczalna filiacja zachowanych tekstów zbiorów

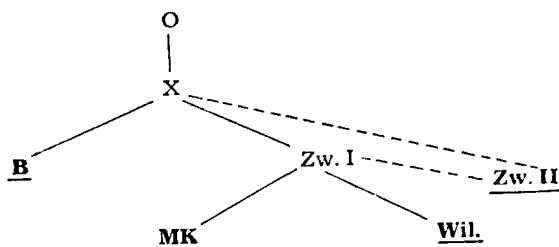
¹³¹ Chodzi tu o statuty z lat 1453, 1472, 1496.

¹³² Por. wyżej, s. 241.

¹³³ Por. wyżej.

¹³⁴ Por. wyżej, s. 244, 245.

rów statutów z okresu 1452—1496 przedstawiałaby się w sposób następujący:

Po tych uwagach na temat filiacji poszczególnych przekazów zachowanych dzisiaj zbiorów statutów jeszcze słów parę chciałbym powiedzieć na temat sposobu ich reedycji, która wobec dużej rzadkości wielu wydawnictw oraz nieznaności tekstu Zwodu I wydaje się konieczna.

Na wstępie publikowanego przez siebie zbioru pomników prawa mazowieckiego pisał niegdyś Oswald B a l z e r, kreśląc program przyszłych badań nad statutami książąt mazowieckich, co następuje: „Zadaniem przyszłego krytycznego wydawnictwa statutów mazowieckich będzie wzajemny stosunek owych odpisów [chodzi tu autorowi o poszczególne zbiory statutów] wyświetlić i na tej podstawie przeprowadzić ich filiację, przez co sprawa ustalenia właściwego krytycznego tekstu ustaw mazowieckich znakomicie ułatwiona zostanie”¹³⁵.

W artykule niniejszym autor w miarę swych sił i umiejętności starał się zrealizować pierwszy spośród wysuniętych przez Balzera postulatów. Co się tyczy natomiast drugiego, w świetle uzyskanych wyników celowość jego przeprowadzenia wydaje się wątpliwa. Ustalanie hipotetycznego pierwotnego tekstu poszczególnych statutów w sytuacji, w której nie wiemy co jest tekstem pierwotnym, a co przeróbką autorów zbiorów, byłoby czysto subiektywną konstrukcją, o wątpliwej przydatności badawczej, podobnie jak to ma miejsce z dokonaną przez B a l z e r a próbą rekonstrukcji pierwotnego tekstu Statutów Kazimierza Wielkiego wiślickiego¹³⁶.

Sprowadzić do jednego, zaopatrzonego w odmiany tekstu należałoby jedynie teksty obu zwodów, co postaram się uzasadnić dodatkowo na innym miejscu¹³⁷, przy czym za podstawę należałoby przyjąć tekst Zwodu II. Byłyby one umieszczone w przyszłym wydawnictwie jako część składowa tekstów, z których zostały zaczerpnięte.

¹³⁵ Por. AKP V, s. 227—8.

¹³⁶ Por. O. B a l z e r, *Statuty Kazimierza Wielkiego w opracowaniu... z rękopisu pośmiertnego wydali...*, Poznań 1947.

¹³⁷ Wnioski w sprawie sposobu publikacji tekstów obu zwodów, łącznie z istniejącymi projektami Zwodu II postaram się przedstawić w przygotowywanym artykule na temat prób kodyfikacji prawa mazowieckiego.

Natomiast biorąc pod uwagę fakt, że pozostałe przekazy różnią się pomiędzy sobą w sposób zasadniczy, proponowałbym synoptyczne umieszczenie tekstów R, B i H (statut z roku 1377). Co się tyczy fragmentów zawartych w tzw. Statucie Panów Rady należałoby je podać dwukrotnie: raz na właściwym miejscu, wśród statutów dzielnicy płockiej, a raz jako wariant tekstu B. Rzeczą drobiazgowych dyskusji zespołu, który by takie wydawnictwo przygotowywał będzie ustalenie jego ostatecznej postaci. Powyższe uwagi mają za zadanie jedynie pomóc badaczom w pracach wstępnych i przygotować grunt dla dalszej dyskusji.

INSTYTUT HISTORII PRAWA UNIwersYTETU WARSZAWSKIEGO